

ВСТУП

Святіший Отець Франциск буллою «Обличчя милосердя» проголосив 2016 рік ювілейним Роком Божого Милосердя. Святкуючи цей ювілей, Церква особливу увагу звертає на таїнство Покаяння, представляючи його як простір і час Божої любові та прощення. Для духовно зраненої сучасної людини важливо досвідчити у покаянні милосердя Господа, яке проявляється у її звільненні від неволі гріха. Ця ініціатива Папи, підтримана Синодом єпископів Української Греко-Католицької Церкви, вказує, наскільки актуальною й універсальною є тема милосердя і покаяння у сучасному суспільстві та в теперішніх українських реаліях зокрема.

У дипломній роботі ми поставили собі за мету розглянути покайну дисципліну Церкви у першому тисячолітті, здійснивши при цьому її історично-богословський аналіз. Такий огляд допоможе краще зрозуміти, в чому Церква вбачала дієвість та наслідки своєї покайної дисципліни. Сутність покаяння полягає у відновленні розірваного гріхом сопричастя людини з Богом. Опрацьовані нами наукові дослідження дозволяють стверджувати, що Церква впродовж багатьох століть пропонувала людству чисельні методи та способи примирення і повернення людини до первинного стану богоподібності, тому церковна дисципліна практики покаяння зазнавала змін різного характеру. Її розвиток викликає інтерес не лише в богословів-дослідників, але і в широкому середовищі вірних, які часто приймають дар Божого прощення в таїнстві Покаяння.

Основна частина дипломної роботи поділена на два Розділи з визначеною кількістю підрозділів, що допоможе систематично та логічно представити результат нашого дослідження. Основну частину доповнюють Вступ і Висновки. Бібліографія включає використані в процесі написання дипломної роботи літургійні джерела, наукові дослідження та інші матеріали, дотичні до розглядуваної нами проблематики.

Наша праця написана в напрямі східної духовності із застосуванням наукових методів: аналітичного, порівняльного, а також методів синтезу та якісної компіляції. Такий підхід зумовлений особливістю цього дослідження і намаганням всесторонньо висвітлити обрану тему.

Ціль нашого дослідження полягає у представленні біблійно-богословського осмислення гріха та аналізі розвитку покайної дисципліни Церкви Сходу та Заходу. Досягнення поставленої цілі передбачає вирішення таких основних завдань: □□□ Окреслити суть гріха та його наслідки □□□ Аналіз основних богословських тем покаяння

Визначити та систематизувати розвиток таїнства Покаяння на Сході та Заході

Проаналізувати відмінності східної та західної покайних дисциплін

У першому розділі дипломної роботи «Біблійно-богословське осмислення гріха і покаяння» розглянемо поняття гріха, його сутність та наслідки у контекстах Старого та Нового Завітів. Для окреслення гріха автори Святого Письма використовували різні терміни, аюоція (беззаконня), ацартіа (гріх), ларалтюца (падіння) та лараРаоі^ (переступ), які згодом в богословській думці Церкви стали основою для осмислення гріха як протиприродного вчинку та відвернення людини від Бога. Ми також вказали на дію гріха у житті людини та бутті світу, який проявляється у наслідках: смерті, тлінні, злі тощо.

Святе Письмо подає численні приклади покаятної практики біблійних персонажів чи усього ізраїльського народу: такі як піст, милостиня, посипання голови попелом, носіння веретища та ін. Таке навернення людського серця до Бога супроводжувалось болем та спасенним сумом, яке святі Отці називали скорботою духа.

У дипломній роботі ми зазначаємо, що грецька мова розрізняє такі поняття, як покаяття ($\rho\eta\chi\mu\alpha$) та каяття ($\nu\epsilon\upsilon\lambda\omicron\tau\eta$). Під першим розуміється покаяття, яке стосується гріховних вчинків та обмежене у часі, а другий термін вказує, радше, на стан людини (прощеного грішника) і триває усе життя.

У другому розділі «Розвиток дисципліни покаяття у першому тисячолітті» ми представимо дисципліну покаяття, розпочинаючи з раннього періоду життя Церкви до кінця першого тисячоліття. У цьому розділі вкажемо на існування ранніх форм покаятних практик - прилюдну, напівтаємну та таємну, кожна з яких відіграла важливу роль у формуванні та укладенні єдиної канонічної сповіді. Ми проаналізуємо розвиток покаятної дисципліни в східній та західній традиціях Церкви. Звернемо особливу увагу на іконоборчий та післяіконоборчий періоди розвитку покаяття на Сході та докаролінгський період розвитку покаяття на Заході. Саме таке аналітичне порівняння дозволяє нам поглянути в цілому на особливості та багатство покаятних практик Церкви, виокремивши при цьому відмінності східної та західної покаятних дисциплін, їх особливості та спільні практики.

Епоха ранньої Церкви та епоха Вселенських соборів є часом поступового доктринального формування вчення про Сповідь як церковне таїнство та важливу в історії розвитку сакраментального покаяття. Відповідні богословські рефлексії в середовищі східної традиції закріплюються з появою Номоканону (кінець VI ст.), авторство якого приписується Константинопольському патріархові Івану Поснику (595). На відміну від Східної Церкви, канонічна дисципліна на Заході під назвою *poenitentia publica* (прилюдне покаяття) набрала у впродовж IV століття стабільного характеру. Розпочинаючи з VI століття, у Західній покаятній практиці з'являється нова форма сповіді - т. зв. тарифікаційне покаяття, котре розвивалось, передусім, у монастирях, заснованих ірландськими монахами. Ця практика відіграла важливу роль у формуванні ірландських, уельських та британських пенітенціаріїв.

Вагомий вплив на розвиток церковної покаятної дисципліни і на появу таємної Сповіді як в східній, так і західній традиції мало монашество. Зв'язок таємного покаяття з монашеством був обумовлений древньою практикою виявлення помислів.

На думку дослідників, до кінця першого тисячоліття в церковній практиці Сходу і Заходу з'явилася повторювана таємна сповідь (таємне покаяття) з притаманним їй сакраментальним і дисциплінарним характером неповторюваного прилюдного покаяття.

Однак тільки з XII століття таємна сповідь у візантійській Церкві стає церковно-ієрархічним інститутом, співзвучним з аналогічним інститутом на Заході

У цій роботі найчастіше використовуватимемо такі терміни: «гріх», «покаятна дисципліна», «тарифікаційне покаяття», «сповідь».

Для висвітлення теми дипломної роботи ми використаємо наукові праці таких відомих авторів: А. Алмазова, М. Арранца, А. Пентковського та М. Суворова. З метою детального та вичерпного розкриття обраної теми дослідження нами було опрацьовано енциклопедичні та словникові статті а також іншу допоміжну літературу. Варто зазначити, що більшість праць вище згаданих авторів за своїм характером є історичними, рідше - історично-критичними.

Під час написання дипломної роботи ми зіткнулися з труднощами, пов'язаними з браком відповідної наукової літератури, також нам не вдалося віднайти жодного ґрунтовного наукового дослідження українською мовою з даної проблематики.

З огляду на обсяг використаної джерельної літератури та обмежений формат наша дипломна робота не може претендувати на повне розкриття окресленої нами теми.

ВИСНОВКИ

Підводячи підсумки нашої дипломної роботи, слід зазначити, що тема гріха і покаяття завжди залишається актуальною. На основі текстів Святого Письма та богослов'я Церкви ми представили поняття гріха як процес відвернення людини від Бога, що веде до тління, смерті та поширення зла. Способом звільнення від неволі гріха є покаяття, сутність якого полягає у відновленні сопричастя людини з Богом. Покаяття - угода з Богом, яка передбачає початок нового життя людини. Церква впродовж багатьох століть пропонувала людству чисельні методи та способи примирення і повернення до первинного стану богосподібності. Саме тому церковна дисципліна практики покаяття зазнавала змін різного характеру.

Чисельні приклади покаяття і жалю людини за гріх знаходимо на сторінках Святого Письма. До біблійних покаятних практик належали: піст, милостиня, посипання голови попелом, носіння веретища та ін. Покаяття завжди виступає як необхідна умова Божого прощення. Церква розглядає гріх як духовну хворобу, лікування якої можливе тільки завдяки встановленій покаятній дисципліні, основним елементом якої є дар прощення, який людина отримує через таїнство сповіді.

В покаятній практиці грецького Сходу і латинського Заходу у першому тисячолітті існували два типи покаяття - прилюдне й таємне. Прилюдне покаяття полягало в тому, що в покаятному процесі, який наступав після сповіді гріхів каятника і накладення на нього покути, учасником цього процесу був не тільки він, але й уся церковна спільнота. Покаяття хоч і не передбачало прилюдної сповіді гріхів, але й не заперечувало такої можливості. Під таємним покаяттям розумілася така покаятна практика, у якій не лише сповідь гріхів, але й подальший покаятний процес не передбачали участі церковної громади. Тому прилюдне і таємне покаяття відрізнялися між собою не за способом визнання гріхів, а за ставленням церковної спільноти до розкаяного грішника та її участі в його покаятних трудах. Розвиток покаятної дисципліни на Сході і Заході формувався поокремо, внаслідок чого до кінця першого тисячоліття покаятні практики Східної та Західної Церкви суттєво відрізнялися.

Якщо в перших століттях каятники ще проходили прилюдне покаяття, то згодом його замінила практика таємного покаяття. У прилюдному покаятті, про що свідчать канонічні і літургійні джерела (зокрема, правила церковних соборів, що проходили у IV столітті у містах Малої Азії), каяників умовно ділили на чотири групи: ті, що плачуть, ті, що клячуть, ті, що слухають і ті, що стоять з вірними.

На рубежі IV-V століть візантійська покаятна дисципліна зазнала суттєвих змін.

Підтвердженням цього є відоме рішення Константинопольського архієпископа Нектарія. Він у кінці IV століття скасував служіння «покаятного пресвітера» і дозволив кожному приступати до Причастя відповідно з рішенням власного сумління. Таким чином, ця постанова патріарха визначила подальшу долю прилюдного покаяття в Константинополі

і привела до утворення так званої «покаяної порожнечі» у візантійській літургійній традиції. Нам невідомі жодні згадки про прилюдне покаяння у візантійських літургійних джерелах V-VII ст. У чині Літургії з Константинопольського до іконоборчого Евхологіона катедрального обряду (зберігся в південно-італійському рукописі VIII століття Vaticanus Barberini gr. 336) знаходиться лише молитва за оглашених.

У післяіконоборчий період покаяння практика у Візантії, порівняно з доіконоборчим періодом, зазнала суттєвих змін. Внаслідок значного впливу Заходу повсюдного поширення набуло таємне покаяння (таємна сповідь), яке зародилося серед чернецтва. В монашому середовищі послуговувалися спеціальним текстом (названий Номоканон), який містив класифікацію гріхів та перелік питань до каятника.

Ймовірним автором Номоканону, що датується першою половиною IX ст. вважають «ченця і диякона, званого сином послуху» Івана. Уже в другій половині IX - першій половині X ст. текст Номоканону був скороченим і переробленим, в результаті чого маємо короткий «другий» - Девтерономоканон.

Покаянну дисципліну на Заході IV століття характеризувало і визначало канонічне, тобто, прилюдне, покаяння. Цій древній покаяній практиці піддавалися усі каятники незалежно від того, чи їх покаяння ставало прилюдним. Покаянню підлягали не всі можливі гріхи, але лише ті з них, що належали до «канонічних гріхів», за вчинення яких, згідно церковних канонів, накладалося покаяння або відлучення. Покаянна дисципліна включала три етапи: накладення покаяння; період перебування у чині каятника та урочисте примирення. Суттєві обмеження, які існували на період перебування людини в чині каятника, через не повторювальність канонічного покаяння стали причиною того, що вже в ранньому середньовіччі на Заході прилюдне покаяння практикувалось досить рідко. Тому на Заході виникла характерна «покаянна порожнеча», коли до прилюдного покаяння вдавалися, як правило, наприкінці людського життя. Поступове поглиблення цього процесу призвело до того, що в VI ст. церковному середовищі поширюється нова покаянна практика, яка суттєво відрізняється від попереднього «таємного покаяння», що зродилося у кельтських і англосаксонських монастирях. Особливість нової покаяної дисципліни полягала в повторюваності, тобто каятники мали змогу, допустивши гріх, вдатися до таємного покаяння. Іншою особливістю нової покаяної дисципліни була точна тарифікація гріхів, її іноді ще називають «тарифікаційним покаянням». Суть цієї покаяної практики полягала в тому, що для кожного гріха було визначено точний покаянний тариф, який формував покаянні практики різної тривалості (умертвіння плоті, тривалі молитви, читання псалмів).

У VIII ст. через ченців-місіонерів, які приходили на континент з Ірландії та Англії, нова покаянна практика широко поширилася в меровінгських і каролінгських Церквах. Спроби каролінгських реформаторів оновити церковне життя на Заході, усунувши при цьому нову покаянну практику тарифікаційного покаяння, не мали успіху.

У IX-X ст. покаянна дисципліна на Заході характеризувалася наявністю двох типів покаяння - таємного і прилюдного, тоді як у Візантійській Церкві практикувалось тільки таємне покаяння. До кінця першого тисячоліття в церковній покаяній практиці Сходу і Заходу практикувалася повторювана таємна Сповідь (таємне покаяння), з притаманним їй сакраментальною і дисциплінарною формою неповторюваного прилюдного покаяння. Тільки з XII століття таємна Сповідь у Візантійській Церкві стає церковно-ієрархічним інститутом тотожним інституту в західній традиції.